

Odjel ginekologije i porodništva, Opća bolnica Zabok,¹ Klinika za ženske bolesti i porode, Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu,² Učiteljski fakultet u Zagrebu, podružnica Čakovec,³ Zdravstveno učilište u Zagrebu⁴

IVAN KRSTITELJ LALANGUE I NJEGOVA PRVA TISKANA MEDICINSKA STRUČNA KNJIGA IZ PODRUČJA PRIMALJSTVA NA HRVATSKOME JEZIKU

**JOHANE BAPTIST LALANGUE AND HIS FIRST MEDICAL BOOK
FROM THE FIELD OF MIDWIFERY PUBLISHED ON CROATIAN LANGUAGE**

*Rajko Fureš,¹ Ante Dražančić,² Đuro Blažeka,³ Ivan Cesarec,⁴ Miroslav Kopjar,¹
Jadranka Šanjug,¹ Mladen Zadro,¹ Mladen Krajcar¹*

Pregled

Ključne riječi: Lalangue Ivan Krstitelj, primaljstvo, porodništvo, povijest medicine

SAŽETAK. Joannis Baptiste Lalangue (Ivan Krstitelj Lalangue) autor je prve tiskane medicinske stručne knjige na hrvatskome jeziku s područja primaljstva: »Brevis institutio de re obstetricia iliti kratek navuk od mestrie pupkorezne za potrebochu muskeh y sziomaskeh ladanskeh sen horvatskoga orszaga y okolo nyega blisnesseh sztrankih.« (Zagreb 1777.). Lalangue je autor i hrvatskoga prvijenca »*Medicina ruralis iliti vračtva ladanjska za potrebochu musev y sziomakov horvatzkoga orszaga y okolu nyega blisnesseh meszt*« te još dvije stručne medicinske tiskane knjige na hrvatskome jeziku i jedne gospodarske. Prikazan je sadržaj knjige, podijeljen u osam dijelova. *Prvi dio* je uvodni, u njemu se opisuju dužnosti i ponašanje primalje; u *drugome dijelu* data je anatomija ženskih spolnih organa, uspoređujući u ovome osvrtu starije i današnje izraze; *treći dio* obrađuje trudnoću, a *četvrti dio* prirodni porod; u *petom dijelu* su upute za način vaginalnog pregleda, a u *šestom dijelu* vođenje poroda; u *sedmom dijelu* se Lalangue osvrće na znakove i postupak primalje kod patološkog poroda; u *osmom dijelu* autor daje recepte za 21 lijek koji se koristi u primaljstvu. Zbog velikih zasluga za razvoj primaljstva i hrvatskoga javnoga zdravstva te hrvatske medicine općenito, ovim radom se Lalangue-a podjećamo te ga približavamo našem čitateljstvu.

Review

Key words: Lalangue Joannis Baptiste, midwifery, obstetrics, history of medicine

SUMMARY. Joannis Baptiste Lalangue was the author of the first printed specialist medical book in Croatian language in the field of obstetrics: »Brevis institutio de re obstetricia iliti kratek navuk od mestrie pupkorezne za potrebochu muskeh y sziomaskeh ladanskeh sen horvatskoga orszaga y okolo nyega blisnesseh sztrankih« (Zagreb, 1777.). Lalangue was also the author of an important series of printed specialist medical papers, including the Croatian debut »*Medicina ruralis iliti vračtva ladanjska za potrebochu musev y sziomakov horvatzkoga orszaga y okolu nyega blisnesseh meszt*« as well as of two other printed specialist medical books in Croatian language and one in the field of economics. The book is divided in eight parts: The *first part* is introducing one, contains the duties and general behaviour of the midwife; in the *second part* the anatomy of woman's genital organs is presented, comparing in this review the old (forgotten) and actual denominations; the *third part* elaborates the pregnancy, and the *fourth part* the physiology of parturition; the *fifth part* presents the instructions for vaginal examinations, the *sixth part* the managing of the delivery; in the *seventh part* the symptoms of pathological labour are presented and in the *eighth part* the characteristics of midwifery and obstetrics remedies are presented as well. Lalangue was very important person in Croatian public health and midwifery development. This paper is memory on Lalangue and with this paper we are bringing him closer to our readers.

Uvod

Joannis Baptiste Lalangue (Ivan Krstitelj Lalang), autor je prvih tiskanih stručnih knjiga s područja medicinske književnosti na hrvatskome jeziku, a jedan je od zaslužnijih velikana za razvoj medicine u drugoj polovici XVIII. stoljeća. Istinskim prosvjetiteljskim i reformatorskim stremljenjima nastojao je poboljšati uvjete života hrvatskoga puka, a utjecaj njegova velebnoga djela zrcali se do našega vremena.^{1–7}

Ivan Krstitelj Lalang rodio se je 27. travnja 1743. godine u luksemburškom selu Matton, kao sin mlinara. Iznimnom nadarenošću upisuje studij liječništva u Beču, a zbog nadarenosti mentorom mu postaje slavni profe-

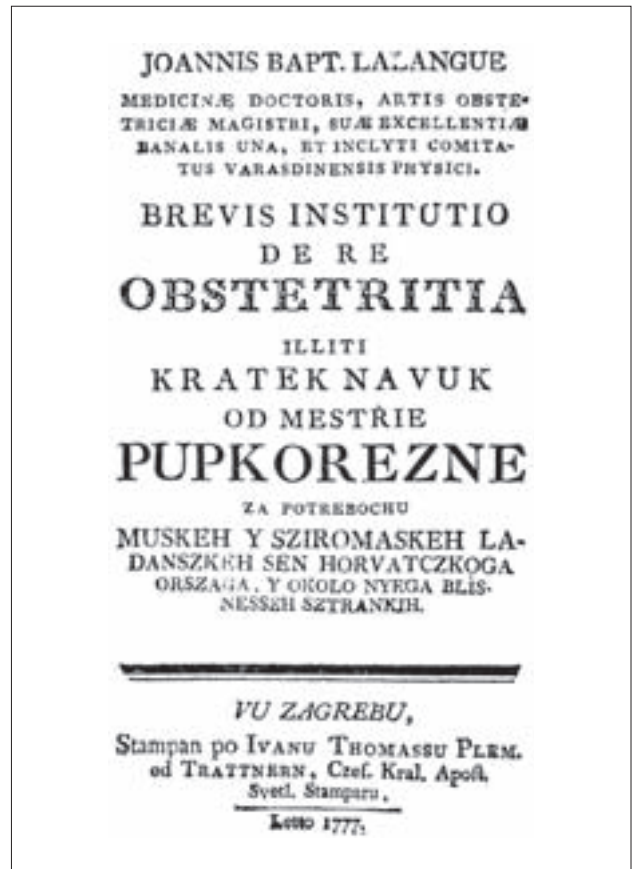
sor barun Gerhard van Swieten (1700. – 1772.), osobni liječnik carice Marije Terezije i utemeljitelj primaljske škole u Beču (1754. godine) te reformator liječničkog studija u Beču i liječništva u Austro-ugarskoj monarhiji. Van Swieten se zalagao za to da svi narodi Austro-Ugarske monarhije dobiju stručne knjige na svojim materinim jezicima. Nakon što je diplomirao na liječničkom studiju u Beču 29. IX. 1770., obranivši disertaciju o anatomiji živaca (*slika I.*), Lalangue prakticira u bečkim bolnicama, a nakon šesttjednog usavršavanja u rodilištu bolnice sv. Marka, pod vodstvom profesora Johanna Antona Rechbergera (1731. – 1792.), stječe prestižni naslov meštra porodničke vještine (»magister artis obstetriciae«). Carskim dekretom 1772. dolazi u Varaždin,

Slika 1. Naslovnica Lalangueove disertacijske radnje. Beč 1770.
Figure 1. Heading of the Lalangue's doctor's thesis. Vienna 1770.

glavni grad onovremene Hrvatske, kao osobni liječnik hrvatskoga bana Nadasdyja te fizik Varaždinske županije, sa zadaćom provođenja zakona o javnome zdravstvu »Constitutio in Re Sanitatis« iz 1770. U sve države carstva poslani su sposobni liječnici radi provođenja potrebnih reformi i otklanjanja teških zdravstvenih i socijalno-gospodarskih uvjeta, da bi poboljšali stanje u javnome zdravstvu, s najvećim težištem na smanjenju visoke stope pobola i smrtnosti. Lalangue je kao varaždinski županijski fizik bio zadužen za higijenu, zdravlje djece i odraslih, za nadzor izvora pitke vode, mineralnih voda i toplica, za nadzor živežnih namirnica i jela. Varaždinskim građanom postaje 23. IV. 1776, a svoja djela na hrvatskome jeziku objavljuje uviđajući težinu socijalno-gospodarskih prilika u tadašnjoj Hrvatskoj. Zbog ljubavi prema Varaždinu, Hrvatskoj i najdražim mu zagorskim bregima, Lalangue se nije od njih odvajao do svojih posljednjih zemaljskih dana. Lalangue umire u Varaždinu 20. V. 1779. godine u 56. godini, bez potomstva.¹⁻⁹

Materinji Lalangueov jezik bio je francuski, a koristio se dobro latinskim, njemačkim i hrvatskim jezikom, na kojem je svoja djela i objavljivao. Život je posvetio dobiti Hrvatske, posebice seljaka Hrvatskog zagorja, gdje su koncem XVIII. stoljeća vladali najteži uvjeti života, što najbolje govori o Lalanguovoj veličini kao

Slika 2. Naslovnica Lalangueove knjige »Brevis institutio de re obstetricia illiti« »Kratek navuk od mestrie pupkorezne«. Zagreb, Trattner 1770.
Figure 2. Heading of the Lalangue's book »Brevis institutio de re obstetricia«. Zagreb, Trattner 1770.

čovjeka, liječnika, stručnjaka, prosvjetitelja, reformatora i humanista, a takovih je ljudi premalo u svim vremenima. Cjelokupnim svojim djelovanjem Lalangue je dao značajan obol razvoju hrvatskoga javnoga zdravstva i primaljstva, te je ovaj rad podsjećanje na znamenitog velikama.^{1,2,5-11}

Lalangueov udžbenik primaljstva na hrvatskome jeziku

Prvi hrvatski udžbenik primaljstva i ujedno prvi udžbenik primaljstva na području jugoistočne Europe, upravo je knjiga Ivana Krstitelja Lalanguea »Brevis institutio de re obstetricia illiti kratek navuk od mestrie pupkorezne za potrebochu muskeh y sziromaskeh ladanskeh sen horvatskoga orszaga y okolo nyega blisnesseh sztrankih« (slika 2.). Knjigu Lalangue izdaje u Zagrebu u Trattnerovoj tiskari 1777. godine, formata je male osmine, ima 211 stranica. Rukopis za knjigu dovršava 20. rujna 1775. godine, na latinskome jeziku; autor hrvatskoga prijevoda je varaždinski franjevac Eugen Klimpacher (1758. – 1817.). Humanistička nastojanja i visokomoralna prosvjetiteljska djelatnost, usmjerena prema hrvatskome puku, posebice prema selu i seljacima, ističu se posebice pri ovoj knjizi namijenjenoj »za

potreboču mužev i siromaških ladanskih žen horvatkoga orsaga«. Lalangue je bio socijalno osjetljiv čovjek, prosvjetitelj i reformator te izniman stručnjak. Motive za objavljivanje udžbenika primaljstva Lalangue sažima u riječima: »da ga je ganula tužna sudbina mnogih hrvatskih majki i djece, koja su stradavala u porodu ili su zbog porođajnih komplikacija ostala trajno bolesna«. Prvenstveno se obraća seoskim ženama, gdje je stanje najlošije i stručne pomoći gotovo da i nema te zbog porođajnih komplikacija stradavaju ne samo seljačke žene već i plemkinje, koje također većim dijelom žive na ladanju. Lalangue ističe da ni u gradovima nije stanje puno bolje, jer je nedovoljno upućenih primalja. Zato planira poboljšati edukaciju i osposobiti primalje, što smatra najvećim prioritetom i što je misija njegove knjige. Izvrsno opaža pogreške tadašnjih primalja, koje zbog neznanja otežavaju tijekom normalnih poroda. Za seoske nam sredine govori da je najgore kada dolazi do »zvan-naravskoga« (»patološkog«) poroda. Iz današnje je perspektive razumljivo što je gotovo svaki patološki porod u Lalangueovo vrijeme završavao smrću roditelja i/ili novorođenčeta. Lalangue zapaža štetnost davanja roditelja u porodu velikih količina rakije i vina. U gradovima nalazi nepotrebne intervencije neukih babica, koje normalni porod otežavaju bespotrebno mučeći roditelju, tjerajući je da se prerano napinje i tiska te joj nestrpljivo gnječe trbuh ili čak rukom šire porođni put.^{2,5-12}

Lalangue svojom knjigom pridonosi rješavanju velikih problema onoga vremena, povezanih s velikim mortalitetom djece i majki, naglašavajući potrebu prosvjećivanja i poboljšanja teškog seljačkog života. Inzistira na edukaciji primalja, koju provodi uz potporu varaždinske gradske primalje Elizabete Gärtin, koja mu je veliki oslonac, kao sposobna i spretna primalja te nastavnica. Njoj je prethodno, potporom grofice Eleonore Niczki, omogućio primaljsko školovanje u Beču te stjecanje propisane licencijske.¹⁻⁷

Lalangue u predgovoru svog udžbenika primaljstva predlaže da iz svakoga ladanjskoga posjeda dođe u Varaždin kod primalje Elizabete Gärtin po jedna žena, koja će svršiti primaljske nauke, a osobno se obvezuje svakoj polaznici pokloniti primjerak svoje knjige iz primaljstva. U predgovoru Lalangue potiče siromašne građanke da nauče primaljsku vještinu, jer bi im to bio dobar izvor zarade. Zalaže se za poboljšanje stanja u hrvatskom primaljstvu te se nada državnoj potpori. Lalangue je začetnik sustavne izobrazbe primalja na hrvatskome tlu. U izobrazbi su se primalje služile njegovim udžbenikom, a za praktičnu nastavu osobno je za potrebe nastave nabavio modele ženskih zdjelica te drvenu spravu za vježbanje budućih primalja.¹⁻⁷

Lalangue je svoj prvi hrvatski udžbenik primaljstva nakon uvoda podijelio na osam dijelova. U **prvom dijelu** knjige (»Del prvi: Od sveršenostih i krepostih potrebnih jedni dobri pupkorezni ženi, ženam rodećem pomagajućim«) opisuje vrline dobre primalje te ističe njenu pobožnost i krepostost, upućujući je da se kloni svih krivovjernih i magičnih postupaka. Primalje upućuje da

dobro upoznaju anatomiju trudnice i roditelje, a kao odliku primalje ističe njenu odlučnost i razumnost. Preporučuje im promišljeno i odgovorno obavljanje službe, od njih traži i znanje čitanja kako bi mogle izoštriti um i unaprijediti stručno znanje. Za primalje dalje Lalangue govori da moraju biti tjelesno i duševno snažne i zdrave. Uz krepko tijelo moraju imati tanke ruke, duge prste, čiste ruke i kratke nokte. Od primalje se očekuje duševna uravnoteženost i autoritativnost, prijaznost, humanost i suosjećajnost. Dužnost joj je da svima jednako pomaže te da ne bude zavidna drugim primaljama s kojima treba surađivati. Naglašava da primalja mora imati iskustvo porođanja, a savjetuje im suzdržavanje od alkohola kao i dužnost čuvanja profesionalne tajne. Primaljeama Lalangue zabranjuje tračeve te upozorava na dužnost da kada primalja opazi da neka trudnica ima namjeru izazvati pobačaj, istu valja opomenuti te o istom upozoriti župnika ili liječnika. Lalangue zahtijeva od primalje da obavezno zove liječnika kada primijeti da je porod patološki ili izrazito težak. Lalangue naglašava da nije jednostavno postati dobrom primaljom, jer ona može učiniti puno dobroga, ali i lošega, te time naglašava značaj edukacije i stjecanja znanja.^{2,5,7}

Lalangue u **drugome dijelu** knjige (»Del drugi: Od strankih porođnih«), obrađuje anatomiju ženskih spolnih organa, gdje najvećim dijelom primjenjuje izvorno hrvatskokajkavsko nazivlje. Iznosimo primjere najčešćih i najprimjenjivijih izraza koje sam Lalangue u svojoj knjizi upotrebljava: »zdelica« (pelvis) – (zdeljica); »kost srama« (os pubis) – (pubična kost); »kost križceve« (os sacrum) – (križna kost ili sakralna kost); »sram ženski« (vulva) – (stidnica); »vusnice srama« (labia maiora) – (velike stidne usne); »jezičec vu sramu« (clitoris) – (dražica); »male vusnice« ili »nimfe« (labia minora) – (male stidne usne); mezdrica« (hymen) – (djevičnjak); »nožnica« (vagina) – (rodnica); »vutroba (uterus) – (maternica); »vez sramotnoga kotriga« (frenulum labiorum) – (dražična vezica); »naštva« (perineum) – (medica); »vusta vutrobe« (orificium uteri) – (ušće maternice); »vrat vutrobe« (collum uteri – vrat maternice); »telo vutrobe« (corpus uteri) – (trup maternice); »dno vutrobe« (fundus uteri) – (do maternice); »črevo ravno« (rectum) – (završno crijevo); »cecki« (mammas) – (dojke); »bradvake« (mamillae) – (bradvake), itd.

U dužnosti primalje stavlja pažljivu pretragu kostiju zdjelice, jer upozorava na otežane ili nemoguće porode kod preuskih ili iskrivljenih zdjelica, povezanih uz proširenost rahitisa (»engleske bolesti«).^{2,5,7}

U **trećem dijelu** (»Del treći: Od zanošenja deteta«), Lalangue obrađuje trudnoću. Poglavlje počinje navodom: »svaki ženi znano je, da zanošenje, kada zveršeno je, devet meseci terpi; jesu vendar detca i sedam mesecov, koja akoprem gingiva jesu, vendar živeju, i stara postajeju«. Od hrvatskokajkavskog medicinskog nazivlja u ovome dijelu ističemo sljedeće: »sad« (fetus) – (plod); »jajce« (ovulum) – (jajna stanica); »mezdre« (velamenta) – (plodovi ovoji); »mezdra žilnata« (chorion) – (čupanica, žilovnica); »postelica« (placenta) –

(posteljica); »vužinec pupni« ili »žnora pupna« (chorda umbilicalis) – (pupkovina), itd.

Lalangue opisuje nesigurne te lažne znakove trudnoće, a izostanak menstruacije smatra sigurnim znakom trudnoće, osim u slučaju bolesti. Najsigurniji mu je znak trudnoće gibanje djeteta, a sigurnim znakom trudnoće smatra i pikanje trbuha od četvrtog mjeseca trudnoće. Opisuje promjene u veličini i položaju maternice tijekom trudnoće te upozorava na raširenu pogrešnu praksu puštanja krvi trudnicama iz žile, što je štetno po majku i dijete.^{2,5,7}

Normalan porod opisan je u *četvrtom dijelu* (»Del četerti: Od poroda občinskoga«). Tu se najviše osvrće na položaj maternice u devetom mjesecu trudnoće. Pri tome opisuje znakove početka samoga poroda. Opisuje trudove kao i mehanizam otvaranja ušća maternice, prolazanje dječje glavice kroz zdjelicu, prsnuce vodenjaka, sve jaču aktivnost i koordinaciju trudova te na koncu i rođenje djeteta. Sam završni čin poroda Lalangue vrlo slikovito i realistično prikazuje: »trudi jošče jakši i silneši postajeju, berzo dohajaju, i rodeču duže trapiju z-trepentanjem kotrigov; ovi trudi na skorom porodu dokončaju, ar žile treptanje je čversto, naglo, oči iskriju-se, meglene postajeju, slepo očje čerlenise, obraz gori, pot ves van izhaja, osebujno na obrazu, kotrigrigi trepčeju, osebujno kolena; rodeča derhče, zdene i kuštranje čuti prez vsake zime, škriple zubmi i vustmi, ves zadnič obraz premenjase, ljutise, ta li kriči više puti kakti zdvoječa, pred, ali po, ali vu predoru vod pretrgava se vu prvi put rodeči vez srama, ako od pupkorezne babe dobro nezdružavase; onda z-velikum močjum prez vsake pomoči dete na svetlo dojde z-odtekanjem ostale vode«. Opisuje rađanje posteljice te promjene u babinju.^{2,5,7}

U *petom dijelu knjige* (»Del peti: Od izvedanje«), Lalangue upućuje primalju u tehniku unutarnje pretrage, koja se u Lalangueovo vrijeme vršila jednim prstom – kažiprstom. Primaljama se savjetuje prije pregleda podrezivanje noktiju te mazanje kažiprsta mašću ili uljem.^{2,5,7}

Šesti dio (»Del šesti: Kakse mora deržati baba vu porodu naturalskom, vu izpelavanju postelice, vu skerbi deteta stoprav narođenoga i deteto-rodice«) sadrži opis postupanja primalje kod normalnoga poroda te kod njege novorođenčeta i babinjače. Lalangue opisuje prerani porod, prirodni laki porod, prirodni teški porod te van-prirodni (patološki) porod. Lalangue primalji savjetuje da obvezatno ima propisane rekvizite: porodijski stolac, zaobljene škarare sa tupim vrhom (koje služe za prezivanje pupkovine), vrpce za podvezivanje pupkovine, štrcaljku za klistir, »duhovitoga roga jelenovoga ali pak Salmiak-Geist« (da se stavi pod nos roditelja koja se onesvijestila), štrcaljku za krštenje djeteta u utrobi (ako se za to ukaže hitna potreba), komad hrastove gube za zaustavljanje krvarenja, čvrste vrpce za eventualno izvlačenje djeteta za nožicu te toplu vodu za umivanje djeteta. Najveći se broj onovremenih poroda odvijao na posebnom velikom stolcu, urezanom s prednje strane i opremljenim kožnim naslonom i remenima za koje se držala roditelja. Primalja je tijekom poroda sjedila na

maloj klupici između raširenih koljena roditelja. Samo je mali broj onovremenih žena rađao na postelji.

Lalangue potiče primalje na suzdržanost i strpljivost, donošenje ispravne odluke, da unutarnju pretragu izvode samo jednom tijekom poroda te da posteljicu ne izvlače za pupkovinu. Primaljama savjetuje čuvanje mečice, a ukazuje i na najčešće pogreške primalja te daje savjete za postupanje kod krvarenja u trećoj i četvrtoj dobi, kod zaostale posteljice, kod upalnih promjena, a daje i upute o oživljavanju novorođenčeta, podvezivanju pupkovine, kupanju te povijanju djeteta.^{2,5,7}

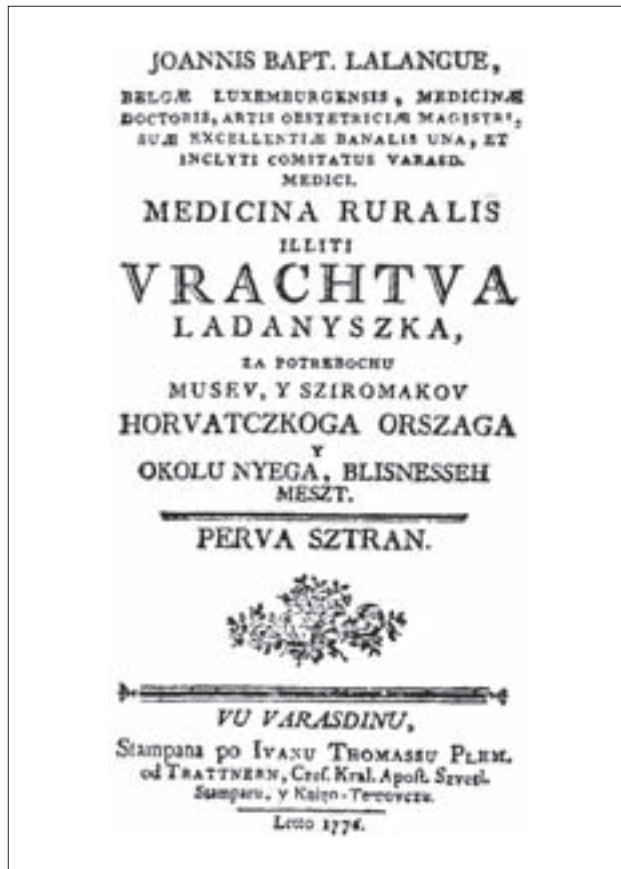
U *sedmom dijelu* (»Del sedmi: Od potrebne pomoči pupkorezne žene vu porodu teškom, ali zvan naravskem«), Lalangue obrađuje ulogu primalje kod teških ili patoloških poroda gdje tada od nje zahtijeva da odmah zove u pomoć liječnika. Lalangue konstatira da je, srećom, kod seoskih žena u odnosu na one gradske, manje teških i patoloških poroda. Teške i patološke porode dijeli prema njihovim uzrocima na one ovisne o majci te one ovisne o djetetu. U uzroke sa majčine strane ubraja *suženu zdjelicu, pogrešni položaj maternice, slabost trudova te krvarenje*. Lalangue opisuje: »gingavoču vutrobe« (mlohavost maternice – »tonia uteri«), *prijevremeno odljuštenje posteljice* (abruptio placentae) te posebno upozorava na opasnost *»privaščenja posteljice zverku vust vutrobe«* (placenta praevia). Lalangue smatra da je za slabo obrazovanu babicu onoga vremena mnogo bolje da se ne upušta u teške zahvate, te u knjizi nije ni obradio carski rez kao ni druge kompliciranije, posebice instrumentalne zahvate. Opisuje i obrađuje fetalne anomalije, kao i porod čeda u stavu zatkom, kao i porod blizanaca.^{2,5,7}

Posljednji, *osmi dio* (»Del osmi: Načini napravljati vračta vu ovi knižici prepisana«, sadrži 21 recept za različite lijekove, koji se spominju u prethodnim poglavljima. Lalangue prepisuje uglavnom jednostavnije biljne lijekove, od jeftinijih sastojaka, a što je i razumljivo, jer ih prvenstveno namjenjuje siromašnim ženama. Posebna vrijednost ovoga dijela je upravo u tome, što je to uz popis lijekova iz Lalangueova prvijenca to takav drugi primjer u hrvatskoj medicinskoj i farmakološkoj stručnoj književnosti na hrvatskome jeziku.^{5,7,15}

Knjiga Ivana Krstitelja Lalanguea *»Brevis institutio de re obstetritia...«* (Zagreb, 1777.), ubrzo nakon izlaska iz tiska, doživljava vrlo dobar odjek, tako da doživljava i svoje drugo sadržajno nepromijenjeno izdanje 1801. godine.^{1,2,5,16–18}

Ostale Lalangueove knjige

Naši proslavljeni povjesničari medicine (L. Thaller,⁵ te M.D. Grmek^{3,4}), Ivana Krstitelja Lalanguea nazivaju ocem hrvatske medicinske književnosti te ujedno i prvim hrvatskim medicinskim piscem. Lalangueu se pripisuju četiri tiskane stručne medicinske knjige te jedna gospodarska na hrvatskome jeziku. Lalangue *prvu* tiskanu originalnu stručnu medicinsku knjigu na hrvatskome jeziku, knjigu – *»Medicina ruralis iliti vračta ladanjska za potrebbochu musey y sziomakov horva-*

Slika 3. Naslovnica Lalangueove knjige »Medicina ruralis« illiti »Vrachtva ladanszka«. Zagreb, Trattner 1775.

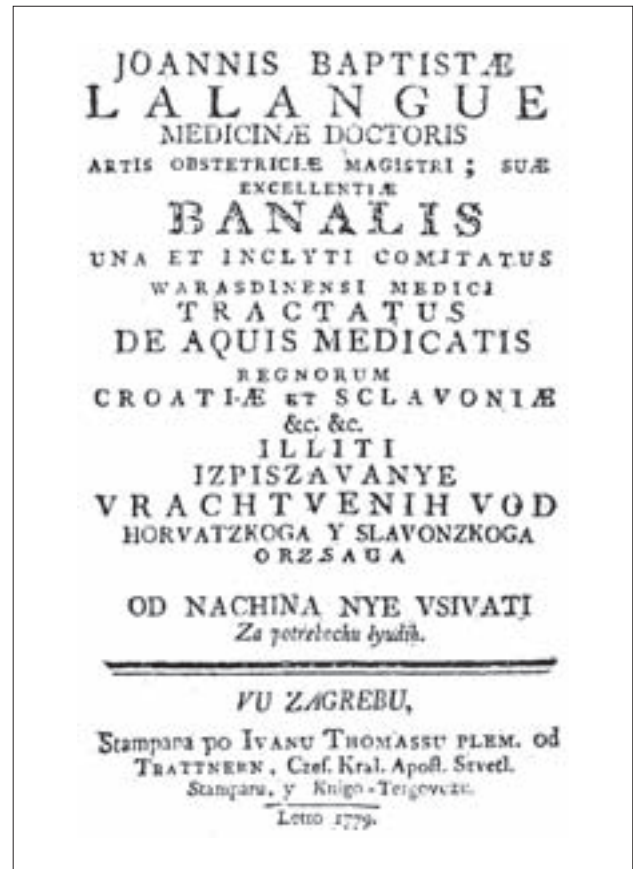
Figure 3. Hearing of the Lalangue's book »Medicina ruralis« illiti »Vrachtva ladanszka«. Zagreb, Trattner 1775.

tzkoga orszaga y okolu nyega blisnesseh meszt«, tiska 1776. u Varaždinu, u Trattnerovoj tiskari (slika 3.). Svoj je prvijenac napisao ganut teškim sociojalno ekonomskim uvjetima onovremene Hrvatske; prednjači u stremljenjima za eliminiranje nepismenosti te na skrbi za hrvatskoga seljaka, kojemu je prema D.M. Grmeku stvarno posvećena i sama knjiga.

Drugo Lalangueovo djelo, upravo je prije spomenuti prvi hrvatski udžbenik primaljstva, dok mu je **treće** tiskano djelo s područja medicinske književnosti na hrvatskome jeziku iz područja balneologije, knjiga »Tractatus de aquis medicati regnorum Croatiae et Slavoniae etc. Illiti Izpiszavanye vrachtvenih vod Horvatzkoga y Slavonskoga orszaga y od nachina nye vsivati za potrebochu lyudih« (Zagreb, 1779.)^{16,17,18} (slika 4.).

Danas ne postoji dostupan primjerak **četvrt** Lalangueove knjige na hrvatskome jeziku »Remedia contra varios morbos domestica« iz 1784. Lalangue je i autor jedne tiskane medicinske stručne knjige na **mađarskome jeziku** – »Lalangue Janosnak munkaja a magyar orszagi orvos vizekröl«, izdane 1783. godine.^{1,2,5,7,16}

Peto Lalangueovo djelo, ujedno jedina stručna knjiga s područja gospodarstva – »Nachin jabuke zemelyszke szaditi y nye haszen obernuti za volyu polyakov horva-

Slika 4. Naslovnica Lalangueove knjige »Tractatus de aquis medicatis regnorum Croatiae et Slavoniae« illiti »Izpiszavanye vrachtvenih vod horvatskoga y slavonskoga orszaga«. Zagreb, Trattner 1779.

Figure 4. Hearing of the Lalangue's book »Tractatus de aquis medicatis regnorum Croatiae et Slavoniae« illiti »Izpiszavanye vrachtvenih vod horvatskoga y slavonskoga orszaga«. Zagreb, Trattner 1779.

tzkoga orszaga ochituvan«, tiskana je u Zagrebu, 1788. godine¹⁹, u tiskari Kotschea (slika 5.). Lalangue je knjigu napisao potaknut velikom glađu koja je 1784. harala Hrvatskim zagorjem, u knjizi daje upute o sadnji i uzgoju krumpira (»jabuke zemelyszke«), te time doprinosi poboljšanju života hrvatskoga seljaka.^{1-9,19}

Kao i druga Lalangueova djela, prvi hrvatski udžbenik primaljstva dao je poseban doprinos unapređenju hrvatskoga primaljstva ali i javnoga zdravstva XVIII. stoljeća u cjelini. Teško stanje najbolje ilustrira podatak da je usprkos vrlo visokog nataliteta (gotovo 40 – 50%), broj stanovnika u Hrvatskoj, zbog vrlo visokog perinatalnog i maternalnog mortaliteta, ostajao nepromijenjen.^{1-9,17,19}

Do konca 18. stoljeća tijekom gotovo cijelog 19. stoljeća Lalanguove knjige bile su podloga na kojima se je temeljio razvoj naše porodničarske struke. Lalangueove knjige su pisane na hrvatskome jeziku kajkavske osnove, koji je – poglavito u sjevernoj Hrvatskoj – do polovine XIX. stoljeća bio i službeni hrvatski jezični standard. Hrvatski jezik kajkavske osnove gotovo je pet stoljeća bio u službenoj uporabi na sjevernim hrvatskim područjima, kao narodni jezik, upotrebljavan u svaganjanju životu, službenim prigodama i stručnom radu te

Slika 5. Naslovnica Lalangueove knjige »Nachin jabuke zemelyske szaditi«. Zagreb, Kotche 1787.

Figure 5. Heading of the Lalangue's book »The way of the potatoes planting«. Zagreb, Kotche 1787.

u stručnoj i znanstvenoj literaturi. Lalangueovim udžbenikom primaljstva postavljeni su temelji kvalitetnijeg obrazovanja i razvoja primaljstva i porodničarske struke na sjevernim hrvatskim područjima. Od polovine XIX. stoljeća, s obzirom na razvoj medicine, Lalangueova knjiga više ni nije odgovarala saznanjima onovremene suvremene medicinske struke te su se pojavili recentniji udžbenici. Od druge polovine XIX. stoljeća, utjecajem službenog štokavskog jezičnog hrvatskoga standarda, Lalangueovo cjelokupno djelo, kao i prvi hrvatski udžbenik primaljstva, doživljavaju tužnu sudbinu potpunog korpusa hrvatske kajkavske književnosti. To potvrđuje i činjenica da do današnjeg dana nije objavljen pretilak ni jednoga Lalangueova djela.^{1–9,17,19}

Lalangueovim djelo pokazuje da je Hrvatska bila i jest dio suvremenog svijeta, te da je i u najtežim vremenima držala korak s njime, a u brojnim je područjima bila i predvodnik, upravo zahvaljujući ljudima poput Ivana Krstitelja Lalangue. Vrijednost i ljepota Lalangueova prvoga hrvatskoga udžbenika primaljstva krije se i u jeziku same knjige, hrvatskom jeziku kajkavske osnove. Lalanguea i njegovo djelo, a posebno ljepotu hrvatskokajkavskoga jezika Lalangueove knjige, trajno treba isticati kao one vrednote na kojima hrvatski narod temelji svoj identitet.¹⁶

Primaljska škola u Varaždinu

Lalangue se odmah po dolasku u Hrvatsku zalagao za utemeljenje primaljske škole u Varaždinu te se potpuno posvetio izabrazbi primalja. Time je potaknut puni razvoj primaljstva na hrvatskim prostorima. Lalangue postavlja temelje za sustavnu izobrazbu primalja, ona u Varaždinu datira od 1776. godine. Primaljama je za obavljanje primaljske dužnosti propisano i obvezno polaganje primaljskoga ispita pred ovlaštenim županijskim fizikom. Primalje su tako mogle steći licenciju za obavljanje primaljskoga zvanja. Lalangue time u praksi primjenjuje carski zakon o javnome zdravstvu iz 1770., jer su se do toga vremena primaljstvom bavile žene na temelju narodnog iskustva, upućene u službu usmenom predajom, a bez propisane stručne izobrazbe. Za Lalanguea jedan od najvećih društvenih problema, koji je utjecao i na stanje javnoga zdravstva, bila je raširena nepismenost te i tu svojim nastojanjima poboljšava stanje u javnome zdravstvu.^{2,5,7}

Lalangueovim dolaskom u Hrvatsku počinje provedba van Swietenova zakona, a zemaljska vlada 1772. godine pozvala je hrvatske gradove da je izvijeste o tome imaju li primalje, jesu li one ispitane i imaju li plaću i koliko ona iznosi. Požega izvješćuje o pet ispitanih primalja te Varaždin o dvije licencirane primalje. Gradski magistrat u Varaždinu radi definiranja dužnosti i ovlasti gradske babice izdaje 8. veljače 1787. godine posebne upute za onovremene primalje: »Instruktion für eine Stadt Hebamme«. Uputama se primalji nalaže da ne napušta Varaždin bez potrebne dozvole, da uvijek ostavlja obavijest o tome gdje se nalazi, a upute propisuju i tarife za usluge varaždinske gradske primalje. Gradska je primalja prema uputama bila dužna pomagati siromašnima, za što je i bila plaćena, a prije početka obavljanja službe trebala je položiti zakletvu na njemačkome jeziku.^{2,5,7}

S Lalangueom 1776. godine u Varaždinu počinje stručna izobrazba hrvatskih primalja. Primaljska škola u Rijeci osnovana je 1786.^{11,20}, vodio ju je kirurg Jakob Cosmini, a održala se samo jednu godinu. Primaljska škola u Zadru utemeljena je 1820. godine i djelovala je na hrvatskome jeziku neprekidno sve do Rapallskog ugovora 1920. godine.²¹ Lalangueov udžbenik je bio prvi hrvatski primaljski udžbenik. Drugi po redu hrvatski udžbenik primaljstva izdaje u Zadru 1875. godine Ante Kuzmanić. Zagrebački liječnik dr. Mihoković, početkom XIX. stoljeća organizira stručnu izobrazbu primalja po Lalangueovom modelu.^{5,7} U to vrijeme su se babice s područja Hrvatske školovale u Pešti, Beču, Trstu, Ljubljani, Innsbrucku i Ollmutzu.^{5,7} Nakon brojnih inicijativa, pa i one na utemeljiteljskoj skupštini hrvatskih liječnika 1850. godine u Zagrebu²², prvo »Kraljevsko zemaljsko rodište i primaljsko učilište«, počinje radom u Zagrebu 1877., u bolnici »Milosrdnih Sestara« u Ilici 83–85. Prvi mu je pročelnik bio Antun Lobmayer, autor »Primaljstva« – trećeg po redu hrvatskog primaljskog udžbenika, izdanog u Zagrebu 1889. godine. Prva učilišna primalja bila je Milka Pichler Krkač. Inicijativa je podupirana i doista alarmantnim

stanjem, gdje je u ono vrijeme na porodu umirala svaka deseta majka ili dijete, čemu je glavni uzrok bio vrlo veliki broj nestručno vođenih poroda te iznimno malen broj školovanih babica (u ono vrijeme na 4000 poroda dolazila je jedna babica).²⁴ Zagrebačka primaljska škola radom započinje 1. studenoga 1877., a rodilište u Ilici 83–85 počinje radom 1. listopada 1877. godine.^{25,26} Dje-lovalo je u neprimjerenim uvjetima, zbog čega se u si-ječnju 1879. godine pojavljuje i puerperalna sepsa (ba-binja ognjica).²⁷ Od Zemaljske vlade višekratno se zahtijeva odobrenje za gradnju novoga rodilišta, što nije odobreno, nego je tek 1894. odobrena adaptacija pro-stora postojećeg rodilišta²⁷.

Nesumnjivo je Lalangueova knjiga² bila prvi primalj-ski udžbenik u Hrvatskoj i na hrvatskome jeziku. Drugi po redu primaljski udžbenik je bilo Kuzmanićevih »Šes-deset učenjah iz primaljstva za primalje«. ²⁸ Treći po redu je Lobmayerov udžbenik zagrebačke škole,²⁹ te za-tim još dva udžbenika zadarske primaljske škole: Lalli-cheva »Knjiga za primalje«³⁰ te prijevod Piskačekove knjige »Udžbenik za učenice primaljskog tečaja i pri-ručna knjiga za primalje«, izdan 1911. godine u Zadru u prijevodu Ante viteza Strmicha.³¹ Trebalo je proći 77 godina do objavljivanja suvremenog udžbenika autora Drobnjaka i Baršića za medicinske sestre i primalje.³²

U »Zdravstvom izvješću Kraljevske zemaljske vla-de za godinu 1896.«²⁴ saznajemo da je 1896. godine u Hrvatskoj bilo 8 županijskih fizika, 79 kraljevskih liječnika, 83 občinskih liječnika, 16 gradskih fizika, 14 gradskih konarskih liječnika, 15 primarnih bolničkih liječnika, 11 sekundarnih bolničkih liječnika, 8 kupa-lišnih i 86 sukromnih liječnika. U isto je vrijeme na području Hrvatske bilo 117 ljekarni, a evidentirano je 379 općinskih i gradskih primalja kao i 253 sukromne primalje. Godine 1896. grad Zagreb imao je 37.529 žitelja, a zajedno s tadašnjom zagrebačkom županijom 484.252 žitelja.

Bolnica »Milosrdnih sestara«, u kojoj je od uteme-ljenja bilo smješteno primaljsko učilište, seli 1894. go-dine u Vinogradsku ulicu, a u Ilici 85. ostaje samostal-no, »Kraljevsko zemaljsko rodilište i primaljsko uči-lište« koje do 1895. godine biva prošireno i preure-đeno.^{11,20,25–27} Nakon smrti dr. Lobmayera 1907. godine, na čelo rodilišta i primaljskog učilišta dolazi Franjo Durst, dak dr. Theodora Wickerhausera, pročelnika »Odjela za kirurške i ženske bolesti« bolnice »Milo-srdnih Sestara.« Rodilište se 1920. godine seli u novo izgrađenu zgradu u Petrovoj ulici 13., gdje je i danas. Osnutkom »Liječničkog fakulteta« 1921. godine, rodi-lište dobiva novi naziv »Kraljevska sveučilišna klinika za ženske bolesti i primaljstvo Liječničkog fakulteta u Zagrebu«, a od 1941. godine do danas nosi naziv »Kli-nika za ženske bolesti i porode Medicinskog fakulteta u Zagrebu.«¹¹ Termin *primaljstvo* biva istisnut terminom *porodništvo*. Škola za primalje 1947. godine seli u no-voizgrađeno rodilište – Ginekološko-opstetrički odjel u krugu bolnice »Sestre Milosrdnice« u Vinogradskoj uli-ci 29.^{20,25,26} Zagrebačko *primaljsko učilište* promijenilo je nekoliko lokacija u gradu Zagrebu, a od 1971.

smješteno je u školsku zgradu u krugu Kliničke bolnice »Sestara Milosrdnica«. Kao samostalna ustanova dje-luje do 1977., a primaljstvo se dekretom gasi u školskoj nastavi 1987. godine. Uspostavom Republike Hrvatske 1991. godine opetovano je u hrvatski zdravstveni sustav uvedeno obrazovanje za primalje, a primaljska škola u Zagrebu ponovno postaje samostalna školska ustanova, iz koje je od osnivanja do danas iznjedreno 140 genera-cija školovanih primalja.^{20,25,26}

Utjecaj Ivana Krstitelja Lalanguea i njegova djela na razvoj hrvatskoga primaljstva i porodništva

Na Lalangueovim zasadama počivaju temelji suvre-nenog hrvatskog primaljstva i perinatologije. Uz napre-dak struke zasigurno ide i sustavna izobrazba hrvatskih ginekologa i opstetričara, kao i suvremenih subspecija-lista perinatalne medicine. Uz to je povezana i izuzetna stručna i znanstvena aktivnost, brojne publikacije, struč-ni i znanstveni skupovi, što sve zajedno pridonosi za-vidnom nivou suvremene perinatologije u Republici Hr-vatskoj. Ističemo najpoznatiji i najdugovječniji stručni skup hrvatskih perinatologa – »Perinatalni dani«, koji od 2003. godine nose ime utemeljitelja suvremene hr-vatske perinatologije prof. »Ante Dražančića«. Prvi su »Perinatalni dani« bili 1973. godine, sada se održavaju bienalno, zadnji su bili 2008. godine,³⁴ a ove 2010. go-dine će u Splitu biti jubilarni 25. po redu. Spomenimo redovito godišnje »Savjetovanje o perinatalnom morta-litetu«,³⁵ svakegodišnje »Alpe-Adria Meeting of Peri-natal Medicine« te – u organizaciji Asima Kurjaka – dubrovačku: »Ian Donald Interuniversity School of Med-ical Ultrasound« i »Erich Saling World School of Perinatal Medicine«.

Osim brojnih znanstvenih i stručnih publikacija – čla-naka u domaćim i svjetskim časopisima te 2289 referata, koreferata i slobodnih priopćenja na »Perinatalnim danima«, hrvatski su autori izdali i šest knjiga iz po-rodništva na hrvatskom jeziku: Stjepan Vidaković³⁶ dva izdanja »Ginekološko-opstetričke propedeutike«, A. Dražančić i sur. dva izdanja knjige »Porodništvo«,³⁷ V. Kurjak i sur. »Ultrazvuk u kliničkoj medicini«,³⁸ V. Brumec, A. Kurjak i sur. »Perinatalna medicina«,³⁹ A. Kurjak i sur. »Ginekologija i perinatologija«⁴⁰ te 2009. godine I. Kuvačić, A. Kurjak i J. Đelmiš i sur. »Po-rodništvo.«⁴¹ Osim tih šest udžbenika J. Đelmiš i M. Ivanišević sa suradnicima izdali su pet tematskih zbor-nika radova: 2002. »Hipertenzija u trudnoći«, »Dijabe-tes u trudnoći«, »Neurološke bolesti u trudnoći«, 2003. »Lijekovi u trudnoći i laktaciji« i 2004. »Bolesti štitnja-če u trudnoći«. Spomenuti obimni izdavački pothvati su nastavak Lalangueovih prvijenaca^{1,2} i kasnije Kuzma-nićeve knjige primaljskog udžbenika,²⁸ kojima su naj-prije Lalanguea i zatim Kuzmanić utrli puteve medicin-skog izdavaštva iz područja primaljstva odnosno po-rodništva.

Protaklo je gotovo 240 godina (1772.) od dolaska Ivana Krstitelja Lalanguea u Varaždin, odnosno od nje-gova imenovanja gradskim fizikom., a više od 230 go-

dina od prvotiska njegova prvijenca »Brevis institutio de re obstetricia...« odnosno »Kratek navuk od mestrie pupkorezne za potrebochu muskeh y sziomaskkeh ladsanskeh sen horvatskoga orszaga y okolo nyega blisnesseh sztrankih«. U proteklih četvrt tisućljeća temeljito su se izmijenile opće medicinske zásade i vještine pa tako i u porodništvu. Dok se liječnička generacija Lalanguea po svome medicinskom znanju i umijeću nije bitno razlikovala od Hipokratovih suvremenika, u proteklih je 240 godina liječništvo doživjelo neslućeni napredak. Gotovo cijelo 18. i 19. stoljeće u svijetu pa ni u nas nije bilo bitnoga pomaka u dijagnostici i lijećenju poremetnji trudnoće i poroda. U 17. i 18. stoljeću je carski rez bio visoko rizićna operacija, mortalitet majki je bio 75%: žene su umirale zbog krvarenja i infekcije;⁴² mortalitet pri carskome rezu je još početkom 20 stoljeća bio oko 7%.⁴² Istovremeno, perinatalni mortalitet djece se penjao na preko 10% (>100‰). Nije ćudno što su opstetrićari – u tim okolnostima – razmišljali kako što poštednije vaginalnim putem roditi dijete i ujedno izbjeci smrt majke.

Opstetrićari 17.–19. stoljeća su težili otkriti i usavršiti instrument kojim bi što lakše vaginalno porodili ugroženo dijete i – ne rijetko – kako bi za majku što poštednije učinili embriotomiju. Zato su imena »velikih opstetrićara« 17.–19 stoljeća uglavnom vezana uz imena opstetrićkih instrumenata za instrumentalno dovršenje vaginalna rađanja.^{43–45} A. Paré, Paris 1510.–1590. – unutarnji okret za nožicu; F. Mauriceau, Pariz, 1633.–1709., W. Smelie, London 1679.–1763., A. Levret, Paris 1703.–1780., G. Veit, Jena 1824.–1903.: Mauriceau.-Levret-Veit-Smelliev hvat za rađanje zatka; obitelj Chamberlen, London oko 1630 – forceps; J. Palfyn, Gent 1650.–1730. – forceps; L. Boer, Beć 1751.–1835. – koštana kliješća; W.H. Busch 1788.–1835. – kefalotripter; K. Braun 1822.–1891. – kranioklast; H. Blot, Pariz 1822.–1888. – kranioklast; E. von Siebold, Göttingen 1833.–1861. – kraniotomijske škare; K. Pawlik, Prag i Beć, 1883. – vanjski hvatovi; Kristeller, 1820.–1901. ekspresija ploda u II. porodno doba. Dvadesetom stoljeću se približuju A. Hegar, Freiburg 1830.–1914. svojim dilatorima cerviksa; O. Küstner, 1849.–1931., Credé 1853. i Schröder znacima odljuštenja posteljice; Braxton-Hicks, London 1825.–1897. unutrašnjim okretom s dva prsta; godine 1923 izdan je izvrstan njemaćki standardni i klasićni udžbenik porodništva: W. Stoeckel i sur. Leipzig: Gustav Fischer, 1923.

Opstetrićke izume su pratili izumi u općoj medicini: epidemiologija zaraznih bolesti (Girolamo Fracastoro 1470.–1553.); općenito shvaćanje o prirodi bolesti (G. B. Morgagni, Padova 1682.–1771.); opća kirurška načela (Ambroise Paré, Paris 1510.–1590.); optok krvi (William Harvey, London 1578.–1657.); otkriće mikroskopa (Antoni van Leuwenhoek, Delft 1632.–1723.); zarazne bolesti (Louis Pasteur, Paris 1822.–1895., Robert Koch, Berlin 1843.–1910., Ignatz Philipp Semmelweis, Budim i Beć 1818.–1865.); asepsa i antisepsa (Joseph Lister, London 1827.–1912.); kemoterapija (Paul Ehrlich, Frankfurt a.M. 1854.–1915.);

perkusija (Leopold Auenbrugger, Graz i Beć 1722.–1809.); perkusija (René Laënc, Paris 1781.–1826.); Rtg dijagnostika (Conrad Wilhelm Röntgen, München 1845.–1923.); ultrazvućna dijagnostika I. Donald i T. Brown, 1961.).

U razvoju medicine je na prijelomu 19. u 20. stoljeće jednu od najvažnijih uloga imao razvoj specijalistićkih struka. Primaljstvom su se bavili lijećnici opće medicine, eventualno u rodilištima posebno obrazovani kao »magister obstetriciae« (franc. »chirurgien-obstetricien«); takav je »magister obstetriciae« bio i naš Johannes Baptiste Lalangue. U to su vrijeme rodilje rađale u svojoj kući, uz pomoć primalje, a lijećnik porodničar je bio pozivan u slućaju komplikacija. U rodilištu su rađale neudate i nezbrinute majke i – rjeđe – one u kojih je unaprijed bio planiran visoko rizićan carski rez. Žene su rađale u »zemaljskim rodilištima«, a ginekološki slućajevi su lijećeni u »odjelima za chirurške bolesti«. U nas, u Zagrebu je postojalo »Zemaljsko rodilište« koje je od 1877. do 1905. vodio Antun Lobmayer (1844.–1906.), koji je u Zagreb došao iz Osijek. Smrću Lobmayera 1906. godine, zemaljsko rodilište i primaljsko učilište preuzima Franjo Durst (1875.–1958.), koji je prije toga bio asistent kirurga Teodora Wickerhausera u bolnici »Sestre Milosrdnice«. Posebna je zaslug Franje Dursta što je sjedio ginekologiju i primaljstvo, najprije u zemaljskom rodilištu u Ilici 83–85, a kasnije u Petrovoj ulici 13, u »Kraljevskoj sveučilišnoj klinici za ginekologiju i primaljstvo Lijećnićkog fakulteta u Zagrebu«. U toj se klinici provodi kompletna specijalizacija ginekologa-opstetrićara, ljudi koji će sljedećih godina otvoriti brojne ginekološke odjele-rodilišta u svim hrvatskim krajevima.¹¹ Jedinственom specijalizacijom ginekologije i opstetricije *primaljstvo* ostaje vještina primalja (babica), a nova struka je simbioza *operacijske ginekologije i novoga operacijskoga porodništva*. Novom jedinственom strukom dominira operacijska tehnika. Rađe se velike radikalne ginekološke operacije,^{43–45} prvenstveno kod karcinoma: Schauuta (1891.), Schukhardt (1894), Wertheim (1900.), Meigs (1954.), Brunschwig (1961.) itd. Usavršava se tehnika carskoga reza (Doerfler 1929.), a embriotomije nestaju iz razvijenog porodništva.

Od 60-ih godina 20. stoljeća porodništvo, sada zajedno s neonatologijom, doživljava novi zamah, kao suvremena perinatologija, kao simbioza maternalne medicine i opstetricije te neonatologije.^{46–47} Unutar ginekologije i opstetricije razvijale su se i druge uže specijalizacije: humana reprodukcija i ginekološka endokrinologija, ginekološka onkologija, uroginekologija, ginekološka endoskopija i ultrazvućna dijagnostika. Otkrivene su nove dijagnostićke mogućnosti: kolposkopija i citodijagnostika.

Razvoj svjetske perinatologije^{46,47} počeo je analizom fizioloških i patoloških trudova, otkrićem i sintezom oksitocina, mnogo kasnije i prostaglandina, otkrićem hormonalne funkcije posteljice i endokrinih promjena trudnice (feto-placentarna jedinica). Otkrivene su i u rutinsku uporabu uvedene amnioskopija, kardiotoko-

grafija, fetalna pH-metrija odnosno određivanje acidobaznog statusa novorođenčeta, amniocenteza za pro sudbu hemolitičke bolesti i maturacije fetusa, genetska amnialna dijagnostika. Ultrazvučna dijagnostika je doživjela neslućeni zamah:^{37,48,49} ultrazvuk nije postao samo »prozet u maternicu«, nego sredstvo bez kojeg je danas nezamisliva perinatalna (i ginekološka) dijagnostika. Uvedena je profilaksa Rh imunizacije, odgovarajuća dijagnostika usporena fetalnog rasta, putevi i patogeneza fetalne/neonatalne infekcije. Bliži smo shvaćanju prehrane u trudnoći, bitno je poboljšana terapija dijabetične trudnoće. Zahvaljujući dodatnom razvoju transfuziologije, anesteziologije i reanimacije, antibiotskoj terapiji, uvođenju rutinske antenatalne skrbi trudnica i regionalnom ustroju perinatalne zaštite, perinatalni mortalitet je smanjen od oko 100‰ na samo 3–4‰, a maternalni mortalitet na manje od 10/100.000. Lalangue o tome nije mogao ni sanjati.

Djelo Ivana Krstitelja Lalanguea je od velike vrijednosti, a posebno je značajna činjenica da je hrvatskome narodu Lalangue dao svoje srce, neponovljivi intelekt i svoj vizionarski duh, ostavljajući mu u nasljeđe ono najvrjednije: stručne knjige medicinske književnosti na hrvatskome jeziku. Upravo je hrvatski jezik bio, u dugim stoljećima tuđinske podjarmljenosti najčvršća brana od hegemonističkih pretenzija svih onih koji su željeli zatrijeti hrvatski narod i hrvatsku državu. Iako nije bio hrvatskoga podrijetla, Lalangue je svima dokazao kako treba voljeti i cijeniti sve one koji su u nevolji i koji su potrebiti. Lalangue s pravom treba nositi epitet utemeljitelja opće hrvatske medicinske stručne književnosti, posebice one s područja primaljstva, te – uz Antu Kuzmanića^{21,28} u Zadru stotinu godina kasnije – utemeljitelja suvremenoga primaljstva na hrvatskim prostorima. Uz spomenuto, nemjerljiv je i Lalangueov utjecaj na razvoj i unapređivanje stanja u hrvatskome javnome zdravstvu. O Lalangueu su pisali naši brojni povjesničari medicine (L. Thaller,^{5,6,50} M.D. Grmek,^{3,4,7} L. Gleisinger,¹³ A. E. Brlić,^{51,52} Biserka Belicza,^{9,53} V. Dugački²⁰ i Stella Fatović-Ferenčić^{20,64}), povjesničari hrvatske književnosti (Jembrich,¹⁰ Kolesarić¹⁶), kao i drugi autori.^{8,14,15,18,63,65,66} Posebno je mnogo aktualnih razmišljanja o radu i djelu Lalanguea dao G. Piasek^{54–60}).

Važno je pitanje, u kojoj je mjeri Lalangue svojim knjigama, naučavanjem, utemeljenjem primaljske škole u Varaždinu i školovanjem primalja, općim prosvjetiteljstvom u nekoj sredini, redovitim izvješćivanjem o stanju zdravstva u Varaždinskoj županiji, pa i poticanjem gospodarstva, pridonio razvoju primaljstva i porodništva u Hrvatskoj? U ondašnje vrijeme ograničenih pisanih komunikacija možemo pretpostaviti da je djelovanje Lalanguea imalo neposredni utjecaj na primaljstvo u sjevero-zapadnoj Hrvatskoj. Nažalost ne postoje podatci o perinatalnom, dojenačkom i maternalnom mortalitetu u Varaždinskoj županiji u vrijeme rada Lalanguea i u desetljećima koja su slijedila nakon njegove smrti. Za to bi bilo potrebno posebno istraživanje, uvidom u ondašnje matice rođenja i umiranja, što nije neizvedivo. Glede njegova utjecaja na razvoj primalj-

stva i porodništva u svim hrvatskim krajevima moramo biti vrlo oprezni. Hrvatsko primaljstvo i porodništvo se razvijalo usporedno s razvojem primaljstva pa potom nove struke – ginekologije i opstetricije u svijetu. Vrlo je vjerojatno da je uspomena na rad Ivana Krstitelja Lalanguea i njegovo naučavanje imalo odjeka i nakon njegove smrti 1779. godine. Javno zdravstvena djelatnost, ustroj zdravstvene službe, nije prestao njegovom smrću.^{54–60,63}

Lalangueu u zaslugu treba pripisati i provođenje prosvjetiteljskih nastojanja na temeljima carskoga zakona o javnome zdravstvu, čime su utrti i temelji hrvatskoga javnoga zdravstva. Lalangue je primjenom zakona svoga mentora i prijatelja Van Swieten, prvog općeg Zakona o zdravstvu na području habsburških zemalja, kojim je i u tadašnjoj Hrvatskoj ustrojena državna vrhovna zdravstvena komisija, kreirao zdravstvenu politiku. Komisija je uspostavila posebne formulare koji su slani gradovima i županijama, koje su vraćale povratne informacije. Lalangue je kao županijski fizik Varaždinske županije pratio kretanje bolesti, načine liječenja, smrtnost dojenčadi i odraslih, broj poroda, kao i druge parametre, među kojima i stanje tadašnjih toplica. Imao je zadaću državnoj (zemaljskoj) zdravstvenoj komisiji podnositi službena izvješća o pojedinostima vezanim uz zdravstvene djelatnike, glede njihova zvanja, starosti, spola i mjesta službovanja. Lalangue je bio zadužen i za kompletnu zdravstvenu skrb u županiji te funkcioniranje javnoga zdravstva. Zalagao se za suzbijanje zaraznih bolesti, predlagao je brojne epidemiološko higijenske mjere, među kojima je i premještanje groblja iz središta Varaždina, izvan grada.^{54–60,63}

Bez Lalangueova djela kao i prvoga hrvatskog udžbenika primaljstva, danas hrvatsko primaljstvo, a ni suvremeno porodništvo i perinatologija ne bi bili ono što jesu. Krajnje je vrijeme za odavanje zasluga i zahvalnosti. Lalangue tako zaslužuje podizanje spomen obilježja – koje je odavno već trebao dobiti, održavanje njemu posvećenog stručnog skupa, kao i objavljivanje pretiska njegova prvoga hrvatskog udžbenika primaljstva. Time ćemo, kao Lalangueovi nasljednici, vratiti dug prema njemu, kao i brojnim znanim i neznanim ženama i muževima, bez kojih ne bi imali hrvatskog imena, povijesti, jezika, kulture i znanosti te Hrvatske države.

Lalangueova knjiga »Brevis institutio de re obstetricia iliti kratek navuk od mestrie pupkorezne za potrebochu muskeh y szioromaskh ladanskeh sen horvatskoga orszaga y okolo nyega blisnesseh sztrankih« i danas nas potiče na ponos, jer nam jer u nasljeđe ostavljena vrednota kakve nemaju brojni veći i razvijeniji narodi svijeta.

Literatura

1. Lalangue JB. »Medicina ruralis iliti vračtva ladanjska za potrebochu musev y szioromakov horvatzkoga orszaga y okolu nyega blisnesseh meszt«. Zagreb: Trattner 1776.
2. Lalangue JB. »Brevis institutio de re obstetricia iliti kratek navuk od mestrie pupkorezne za potrebochu muskeh y szio-

maskeh ladanskeh sen horvatskoga orszaga y okolo nyega blisnesseh sztrankih« Zagreb: IT Trattner 1777.

3. Grmek MD. Jean Baptiste Lalangue. Ein Luxemburger Begründer der medizinischen Literatur in kroatischer Sprache. Separatdruck aus der »Die Wartek«, St. Paulus-Druckerei, Luxemburg, Nr. 3, 1952.

4. Grmek MD. Prvijenac hrvatske medicinske književnosti. Biblioteka Kulturno-prosvjetnog društva hrvatskih Zagoraca »Matija Gubec«. Zagreb: Svezak 1. 1957.

5. Thaller L. Povijest medicine u Hrvatskoj i Slavoniji od godine 1770. do godine 1850. Liječ Vjesn 1926;81:531–4. (Preštampano iz SNB, II 6320, 48/1926)

6. Thaller L. Jean Baptiste Lalangue. Ein Schüler Van Switens und Gründer kroatischen medizinischen Literatur (1743 – 1799). Separat iz »Wiener Medizinische Wochenschrift«, Broj 50/1928.

7. Grmek MD. O Meštirji pupkoreznoj. Biblioteka Kulturno-prosvjetnog društva Hrvatskih zagoraca »Matija Gubec«. Zagreb: 1958;vol. 5.

8. Hajduk S. Ivan Krstitelj Lalangue. Kaj. Časopis za književnost, umjetnost i kulturu. 1993;5–6:23–30.

9. Belicza B. Mjesto i uloga J. B. Lalanguea u razvoju zdravstvenog prosvjeđivanja i hrvatske medicinske terminologije na području sjeverne Hrvatske u 18. stoljeću. Liječ Vjesn 1976;98:211–5.

10. Jembrih A. Treba li nam danas sveobuhvatna povijest kajkavske književnosti? U: Capar N i sur. Kajkavski u povijesnom i sadašnjem obzoru. Zbornik radova s okruglih stolova (znanstvenih kolokvija i skupova) u Krapini 2002. – 2006. Hrvatska udruga »Muži zagorskog srca« Zabok: 2006:115–24.

11. Dražančić A. Povijest ginekologije i perinatologije u Hrvatskoj. Liječ Vjesn 1999;121:100–8.

12. Dražančić A, Kurjak A. Hrvatska perinatologija. Prošlost, sadašnjost i budućnost. Gynaecol Perinatol 2002;11(2):53–68.

13. Glesinger L. Medicina u svijetu i u nas prije 100 godina. Liječ Vjesn 1977;99:58–61.

14. Pintar I. Porodništvo. Medicinska enciklopedija. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1970;326–30.

15. Gostl I. Rječnik lijekova u djelu Ivana Krstitelja Lalangue-a Medicina ruralis. Farm Glasn 1997;(6):183–97.

16. Kolesarić N. Kajkavska pisana i tiskana riječ u gospodarstvu, medicini, veterini i farmaciji. U: Kajkaviana Croatica. Hrvatska kajkavska riječ. Družba Braće hrvatskoga zmaja. Muzej za umjetnost i obrt. Donja Stubica: Kajkaviana, 1996:269–81.

17. Lalangue JB. Tractatus de aquis medicati regnorum Croatiae et Slavoniae etc. Ilii Ispiszavanye vrachtvenih vod Horvatzkoga y Slavonskoga orszaga y od nachina nye vsivati za potrebochu lyudih«. Zagreb: Trattner 1779.

18. Metzger M. Lalangue o našim kupalištima. Farm Glasn 1955;11:345–50.

19. Lalangue JB. »Nachin jabuke zemelyszke szaditi y nye haszen obernuti za volyu polyakov horvatzkoga orszaga ochituvan«. Zagreb: Kotsche, 1788.

20. Bunjevac H, Dugački V, Fatović-Ferenčić S. Sto dvadeset godina Škole za primalje u Zagrebu. Zagreb: Gandalf 1997.

21. Jamnicki-Dojmi M. Primaljska škola u Zadru od utemeljenja 1820. do Rapallskog ugovora 1920. U: 175 godina od početka rada Primaljske škole. Zadar: 1996.

22. Forenbacher G. Povijest Zbora liječnika. U: Iz hrvatske medicinske prošlosti (ur. MD Grmek i S. Dujmušić). Zagreb: Zbor liječnika Hrvatske, 1954.

23. Dražančić A. Antenatal care and perinatal mortality. Gynaecol Perinatol 1998;7(2):49–54.

24. Zdravstveno izvješće Kraljevske Zemaljske vlade za godinu 1896. Kraljevska zemaljska tiskara u Zagrebu, 1896.

25. Klinička bolnica dr. Mladen Stojanović 1845 – 1985. Ur. V. Hudolin. Zagreb: 1985.

26. Hodek B. Razvoj Klinike za ženske bolesti i porodništvo Kliničke bolnice »Sestre Milosrdnice« od 1941. do današnjih dana. Gynaecol Perinatol 1994;3:54–6.

27. Habek D. Kraljevsko zemaljsko primaljsko učilište i zemaljsko rodilište u Zagrebu 1894.–1895. godine. Gynaecol Perinatol 2009;18(2):87–9.

28. Kuzmanić A. Šezdeset učenjah iz primaljstva za primalje. Zadar: 1885.

29. Lobmayer A. Primaljstvo. Učevna knjiga za primalje. Zagreb: Hrvatsko-slavonsko-dalmatinska vlada. 1889. (II.izdanje).

30. Lallich N. Knjiga za primalje. Zadar: 1908.

31. Piskaček I. Udžbenik za učenice primaljskog tečaja i priručna knjiga za primalje. Prijevod (A.Strmich) IV. njemačkog izdanja. Zadar: 1911.

32. Drobnyak P, Baršić E. Ginekologija i porodiljstvo. Beograd i Zagreb: Medicinska knjiga 1964.

33. Rajhvajn B. Perinatalna smrtnost i opremljenost rodilišta u SRH. Perinatalni dani 1973. Zagreb: 1973;7–18.

34. XXIV. Perinatalni dani »Ante Dražančić«, Zagreb 2008. Zbornik radova. Gynaecol Perinatol 2008;(Suppl.1):1–188.

35. XVII. Savjetovanje o perinatalnom mortalitetu Hrvatske. Zagreb 2009. Gynaecol Perinatol 2009;18:223–84.

36. Vidaković S. Opstetričko ginekološka propedeutika. Zagreb: Školska knjiga, 1952.

37. Kurjak A. i sur. Ultrazvuk u kliničkoj medicini. Zagreb: Medicinska naklada, 1977

38. Dražančić A. i sur. Porodništvo. Zagreb: Školska knjiga, 1994. (II.izd.1999).

39. Brumec V, Kurjak A. i sur. Perinatalna medicina. Zagreb: Medicinska naklada 1977.

40. Kurjak A. i sur. Ginekologija i perinatologija, drugo dopunjeno i prošireno izdanje, Varaždinske Toplice: Golden Time, 1995.

41. Kuvačić I, Kurjak A, Đelmiš J i sur. Porodništvo. Medicinska naklada. Zagreb: 2009.

42. Dražančić A. Carski rez u svijetu i Hrvatskoj. Ginekol Perinatol 2005;14(2):55–68.

43. Martius H. Die Geburtshilflichen Operationen. Leipzig: G. Thieme 1942.

44. Martius H. Die Gynäkologischen Operationen. Leipzig: G. Tieme 1941.

45. Ober KG, Meinrenken H. Gynäkologischen Operationen. Berlin-Göttingen-Heidelberg-New York: Springer 1964.

46. Dražančić A. Zaštita materinstva – jučer, danas, sutra. Paediatr Croat 1996;40 (Suppl.2):9–14.

47. Dražančić A, Kurjak A. Hrvatska perinatologija – danas i sutre. U: Štulhofer M, Kurjak A i sur. Klinička medicina u Hrvatskoj danas i sutra. Akademija medicinskih znanosti Hrvatske. Zagreb: 2001: 37–50.

48. Donald J, Brown TG. Demonstrations of tissue interference within the body by ultrasound echo sounding. Br J Radiol 1961;34:539–45.

49. Willocks J, Donald J, Dugan TC, Day N. Foetal cephalometry by ultrasound. *J Obstet Gynaecol Br Cwlth* 1964; 71:11.
50. Thaller L. Zdravstvo Hrvatsko-slavonske vojne krajine. *Liječ Vjestn* 1944(1);66:17.
51. Brlić AE. Bilješka o smrti Lalangue-a, Liječ Vjesn, 1949; 71: 277.
52. Brlić AE. Nekoliko podataka iz života Ivana Krstitelja Lalangue-a. *Liječ Vjesn* 1950;72:40–1.
53. Beliczka B. The place and role of Jean Baptiste Lalangue in the promotion of health education and the Croatian terminology on the territory of Northern Croatia in the 18th Century. On the Occasion of the 200th anniversary of the first medical book in the Croatian language. *Liječ Vjesn*. 1976;98:211–4.
54. Piasek G. Ivan Krstitelj Lalangue. *Acta Medicorum (Varaždin)* 1975;1:79–85.
55. Piasek G. Razvoj djelatnosti medicine rada u Varaždinu. *Acta medicorum (Varaždin)* 1989;15:111–4.
56. Piasek G. Zdravstvo Varaždina do konca 19. stoljeća. *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, 1994;6–7: 213–72.
57. Piasek G. Djelovanje varaždinskih liječnika na prijelomu XVIII. u XIX. stoljeće. *Medicus* 1996;5(1):85–90.
58. Piasek G, Piasek M. Izvješće fizika Varaždinske županije Ivana Krstitelja Lalanguea za godinu 1785. *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin* 2001;12–13:357–65.
59. Piasek G. Opažanja Ivana Krstitelja Lalanguea na tragu ideja moderne medicine rada u Hrvatskoj. *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin* 2004;14–15:31–7.
60. Piasek G. Zdravstvo Varaždina. Fotomonografija. Državni arhiv u Varaždinu. *Varaždinske Toplice: Tonimir* 2003. Biblioteka Hrvatska povjesnica. (Knjiga 6).
61. Jembrih A. Ivan Krstitelj Lalangue i njegovo djelo. *Krapina: Hrvatsko zagorje*. 2000;Vol.6 (2).
62. Dugac Ž, Kern J, Majdančić Ž. Zdravstveno – prosvjetne publikacije (1772. – 1938.) – Analiza sadržaja metodom Spad – T. Društvo. Istraž. *Zagreb* 2005;14(4–5):867–83.
63. Stipešević Rakamarić I. Short notes from history of health care in Varaždin County. *Crtice iz povijesti varaždinske županije*. Pripremila Irena Stipišević Rakamarić iz radova prim.dr. Gustava Piaseka. *HČZJZ*. 3(2007),11.
64. Fatović-Ferenčić S, Dürriegl AM. Poverty: Between Common Conscience and Public Health. *Croat Med J*. 2007; 18(5):585–94.
65. Peričić D. Ivan Krstitelj Lalangue i hrvatskokajkavska književna tradicija ili Lalangue i Krleža – Novo poglavlje u genezi Balada. *Radovi zavoda za znanstveni rad HAZU – Varaždin*, 2008;(19):197–210.
66. Kusić Z, Fatović-Ferenčić S. Od kupališnog liječnika do bolnice. 800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209. – 2009., *Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 3. i 4. prosinca 2009. godine*. *Varaždin* 2009: 863–9.

Članak primljen: 15. 12. 2009.; prihvaćen: 04. 02. 2010.

Adresa autora: Mr. sc. Rajko Fureš, dr. med., Opća bolnica Zabok, Bračak 8, 49210 Zabok; e-mail: rajko.fures@kr.t-com.hr

VIJESTI
NEWS

GLOBAL CONGRESS OF MATERNAL AND INFANT HEALTH Barcelona, Spain, 22–26. IX. 2010

Pozvani predavači 220; Pretkongresni tečajevi 8; 22 radionice; 58 simpozija; 40 posebnih predavanja; 16 kontroverzi; 6 foramskih sjednica: Mediteran, Latinskoameričke zemlje, Azijska i Oceanija, Drednje-europske zemlje, Arapske zemlje.

Glavne sjednice. Zdravlje majke i djeteta u Africi, Zdravlje majke i djeteta u Aziji i Oceaniji, Zdravlje majke i djeteta u Latinskoj Americi;

Kotizacija ovisno o trenutku uplate i statusu sudionika od 107 € do 695 €.

Informacije: Znanstveni sekretarijat: MATRES MUNDI, Londres 6–8, 08029, Barcelona, Spain; e-mail: barcelona2010@matres-mundi.org; Tehnički sekretarijat: GRUPO PACIFICO, Congress Division, Mariano Cubi, 4, 08006, Barcelona, Spain; e-mail: maternal2010@pacifico-meetings.com.

www.globalcongress2010.com